نامۆیی وەک چەمکێکی فەلسەفە

د. حەمید عەزیز
(زانکۆی سەلاحەدین- کۆلێژی ئاداب)

١- هیچ گومان لەوەدا نییە کە نامۆیی بە ناوەرۆک و ڕوخسارەوە سەرەڕای ئەوەی کە ڕەوشێکی دەروونی (نەفسی)یە، کێشەیەکی مودێرنی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووریشە، هۆکاری تایبەتی خۆی هەیە و ئەنجامی دیاریکراوی لێدەکەوێتەوە. ئەوی لێرەدا پتر مەبەستی ئێمەیە لایەنی فەلسەفەیی ئەم ڕەوش و دیاردە و کێشەیەیە کە ئێمە وەک چەمکێکی دیاریکراو و سنووردار قسەی لێوە دەکەین.

وشەی نامۆ، کە ئێمە لێرەدا بەرامبەر بەچەمکی ئەڵەمانی Entfremdung وشەی ئینگلیزی Alien-ation بەکاری دەهێنین، ناکردی وشەی دەستەمۆیە و ئەو واتایە دەگەیەنێ کە مرۆڤ لەناخی خۆیدا، لەژیان و لەنێو خێزان، لە کۆمەڵدا خۆی وەک بیانی و بێگانە و غەریب دێتە بەرچاو و هەست پێدەکات، خەسڵەتە هەست پێکراو و بەرچاوەکانی ئەم ڕەوشە، ئەگەر بەگشتی سەرنج بدرێن بریتین لە بێزاری و هەست کردن بە دەستەوسانی و بێدەسەڵاتی و بێمانایی و هیچ و پووچی هەموو شتێک، بڕوانەمان بەداب و دەستوور و ڕێ و شوێنەکانی کردار و ڕەفتارو ئاکار..، گۆشەگیری و دوورە پەرێز وەستان و ئامادە نەبوون بۆ بەشداری کردن لە بەلایەکدا خستنی کێشە و گیروگرفتەکانی ژیان و کۆمەڵ و ئینجا خۆ بە بیانی دانان و زانین.

نامۆیی، بەپێی ئەو ڕوانگەوە کە مرۆڤ پەنای بۆ دەبات، دەکرێ وەک دیاردە و دەشکرێ وەک ڕەوش و کێشە قسەی لێبکرێت.

هەست کردن بە دابڕان و گۆشەگیری و بێهوودەیی ژیان و غەریبی و بێگانەیی لە دەوروبەرێکی تایبەتی و

کۆمەڵێکی دەستنیشانکراو و تاقمە کەسێک و کۆڕ و گرووپ و ژینگەدا، ئەگەرچی خۆی لەخۆیدا و بۆ خۆی دیاردەیەکی نائاساییە، هۆکارو هاندەری تایبەتی و سەرەنجامی دیاریکراوی خۆی هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەم دیاردەیە ئەگەرچی لە چوارچێوەی ئایین و لەناو ڕێبازە فەلسەفەیی و ئابووری و سیاسییەکاندا لێوەی دەکۆڵرێتەوە، کێشەیەکی سەخت و گەرم و گوڕی کۆمەڵایەتییە، کۆمەڵ و ژیانی بە کۆمەڵ، کۆشش و هەوڵدان بۆ دابین کردنی پێداویستییە ناچارییەکانی ژیان و گوزەرانی ڕۆژانە، پێوەندییە فرە لایەن و جۆر بەجۆرەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی پەیدای دەکەن و دەیهێننە کایەوە.

لە ژیاندا لە کۆمەڵدا، بێگومان مرۆڤ خۆیشی بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، کێشە و گرفتی هەمە جۆرە هەیە کە بەدیاردەی کۆمەڵایەتی ناودەبرێن، چونکە توندوتۆڵ بە هەلومەرجی ئەو بوونە و پێکهاتە فرە لایەنەکانییەوە بەندن، هەر شتێکیش مافی بوونی هەبێت دوو لایەنی هەیە و هەردووکیان بەبێ یەکتری نابن و بگرە تەواوکەری یەکترین: باش-بەد، ئاسایی-نائاسایی...تاد، بەڵام ئەوی لەم کایەیەدا دەبێ دووپات بکرێتەوە و پێی لەسەردا بگیرێ ئەوەیە کە دیاردە خۆی لەخۆیدا، لە سنوورێکی تایبەت و دیاریکراودا شتێکە و پەڕینەوەی ئەم دیاردەیە لە سنوور و بەزاندنی ڕادەی ئاسایی بەرەو سنوور و ڕادەیەکی فراوانتر کە چەمکی گیرو (گرفت) کێشە» پڕ بە پێستی بێ شتێکی ترە، پێویستی بە لێکۆڵینەوە و توێ توێ کردن هەیە.

٢- بابەتی نامۆیی و غەریبی لە هەر سێک ئایینە جیهانییەکاندا ئاماژەی بۆ کراوە. ئەوی لێرەدا سەرنج ڕادەکێشی ئەوەیە کە ئەم ئایینانە بە پێچەوانەی فەلسەفە و سیاسەت و زانستی کۆمەڵایەتی (سۆسیۆلۆجی) و ڕێبازە ئابوورییەکانەوە بەهیچ جۆرێک باسی هۆکاری پەیدابوونی نامۆییان نەکردووە و لە ئاقار ئەنجامە جۆر بەجۆرەکانیدا بێدەنگ بوون، بگرە لەوەش سەرنجڕاکێشتر ئەوەیە کە هەڵوێستی ئەم ئایینانە پتر بەلای ڕەواکردن و پاساودان و بە ئاسایی نیشاندانی ئەم دیاردەیەدا شکاندوویانەتەوە. ئەم هەڵوێستە بە ئاشکرا لە ئایین و لاهوتی مەسیحیدا دەردەکەوێ. لە ئایینی ئیسلامدا، ئەوی بەرچاو دەکەوێ لەم بوارەدا حەدیسێکی پەیامبەری ئیسلامە کە دەڵێ:

«جاء الاسلام غريباً و سيعود غريباً
فطوبى للغرباء»

وەک سەرچاوەیەکی ئایینی دەکرێ تەوراتی تایەفەی مووسایی بەیەکەم سەرچاوەیەکی ڕێک و پێک دابنرێت کە بەشێوەیەکی ڕەمزی لە چوارچێوەی بڕواو ئەندێشەدا، بۆ نامۆیی بوونی مرۆڤ و ئینجا ئەو سەرگەردانی و بەدبەختییەی بەسەریدا هاتووە، سەرنجی ڕاکێشاوە.

٣- ئەم بابەتە لە سفری پەیدابووندا بە (بەسەرهاتی ئادەم و حەوا ناوبراوە). ئەم بەسەرهاتە دەکرێ بەم جۆرە پوخت بکرێتەوە(١): ڕەب دوای ئەوەی لەشەش ڕۆژدا هەموو جیهانی داهێنا ڕۆژی حەوت پشووی داوە. ئینجا لەسەر زەوی زیندەوەر و لە ئاسمان باڵندەی داهێناوە، لە پەراسووی ئادەم ئافرەتێکی بەناوی حەوا داهێناوە، ئەم ژن و پیاوە لە بە هەشتی (عەدەن)دا بە ڕووتی دەژیان و هیچ شەرمیان نەدەکرد. ڕەب پێی وتن ڕێگاتان دەدرێت لەبەری هەموو درەختێک بخۆن تەنیا بەری درەختی زانینی چاکە و بەدکاری نەبێت، چونکە ئەو ڕۆژەی بەری ئەو درەختە دەخۆن دەمرن (تەورات: سفری پەیدابوون: ٢: ١٧).

مار کە فێڵبازترین زیندەوەری سەر زەوییە Listiger Tier کە ڕەب دایهێناوە (خەڵقی کردووە)، دەرفەتی بۆ دەڕەخسێ و لەگەڵ حەوا دەکەوێتە قسە کردن. حەوا فرمانەکەی ڕەببی بۆ دەگێڕێتەوە کە چۆن خواردنی بەری درەختی زانینی چاکە و بەدکارییان لێ قەدەغەکراوە بۆ ئەوەی نەمرن. مارەکە بە حەوا دەڵێ، نەخێر شتی وا نییە. ڕەب خۆی دەزانێ کە ئەگەر لەبەری ئەو درەختە بخۆن نامرن، بەڵکو چاوتان دەکرێتەوە و وەک ڕەب دەتوانن چاکە لەبەدکاری جیابکەنەوە (سفری پەیدابوون-٣:٥). حەوا بە قسەکەی مار بە تەفرە دەچێ و لەبەری درەختەکە دەخوات و بۆ مێردەکەشی دەبا و ئەویش لێی دەخوات، هەردووک بەم خواردنە چاویان دەکرێتەوە و دەزانن ڕووتن، بە گەڵای داری هەنجیر خۆیان دادەپۆشن (تەورات: سفری پەیدابوون: ٣: ٧).

دوای وتووێژێکی دوورودرێژ ئادەم بەسەرهاتەکە بۆ ڕەب دەگێڕێتەوە کە چۆن مار حەوای تەفرە داوە و چۆن ئەمیش ئەوی بەهەڵەدا بردووە. (٣: ١٤).

وەک لەو شوێنەی تەوراتدا باس کراوە، ڕەب ئەم جۆرە سزایەی بۆ بڕیونەتەوە:

- مار بە لەعنەت کراوە (Verflucht) لەچارەی

نووسراوە سەری پان بکرێتەوە، لەسەر سک بکشێ، گڵ بخوات و دوژمنایەتی لەگەڵ مرۆڤدا هەبێ.

– ڕەب بە حەوای وتووە:

سزای تۆ ئەوەیە، سک پڕیت گران و سەخت دەبێ، بە ئێش و ئازارو ژان منداڵ و زاڕوت دەبێ، پیاو ئاغات دەبێ و تۆ لەژێر دەستی مێردەکەتدا دەبی. (تەورات: ٣: ١٧).

– بە ئادەم گوتراوە:

بەهۆی تۆوە غەزەب لە زەوی گیراوە.. دەبێ بە درێژایی ژیانت بە ئارەقەی ناوچەوانت خواردن و خواردنەوەت دەستگیر بێ، تۆ لە خاک پەیدابوویت و دەگەڕێیتەوە دەبی بەخاک و خۆڵ. (تەورات: ٣: ١٩)

دوای ئەمە هەمان سفر باس دەکات کە ئادەم و حەوا لە بەهەشت فڕێدراونەتە دەرەوە و پێویست بووە زەوی و زار ڕەنێو بهێنن. ئەوی لێرەدا پێوەندی بەبابەتی ئێمەوە هەیە و لە تەوراتدا ڕەب ڕاستەوخۆ دواوە وتوویەتی:

بڕوانە ئەوەتا مرۆڤ بووە بە یەکێک لە ئێمە و چاکە و بەدکاری دەزانێ (سفری پەیدابوون، ٣-٢٢). با بزانین چی لەم بەسەرهاتە دەکەوێتەوە و چەندە و تاچ ڕادەیەک پێوەندی بە بابەتی نامۆبییەوە هەیە؟! ئەگەرچی بەسەرهاتەکە لەخۆیدا یەکەم نموونەی ڕێکوپێکی ئایینی نامۆبییە، ئەوا لەناوەڕۆکدا چەندین پرسیاری لێ دەکەوێتەوە کە وا بە ئاسانی ناتوانرێ وەڵام بدرێنەوە.

یەکەم: بەسەرهاتەکە خۆی بەهیچ بنەمایەکی ژیر و مەنتیق نە پشت ئەستوورە و نە پشت ڕاست دەکرێتەوە. بەواتایەکی تر هیچ بنەمایەکی نییە پشتی پێ بسپێردرێ، بۆیە دەکرێ لە فەلسەفەی پۆزەتیفیزم وشەیەک بخوازرێتەوە و بەسەر ئەم بابەتەدا پراکتیزە بکرێت ئەویش وشەی (زرە کێشەیە) کە ئەگەرچی لە چوارچێوە و قاڵبێکی ئەوتۆدا داڕێژراوە کە سەرنجی مرۆڤی ئاسایی بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ دوور نییە جۆرە ئارامییەکیش بەدڵ و دەروونی وروژاوی مرۆڤ ببەخشێ، بەڵام خۆی لەخۆیدا لە قسەی ڕووت بەو لاوە نییە و هەموو بەڵگەی دنیا کۆ ببنەوە ناتوانن ڕاستییەکەی و پێچەوانەکەی ساخ و پشت ڕاست یاخود پووچەڵ بکەنەوە. هیچ بەڵگەیەکی فەلسەفەیی و مێژوویی و دەروونیی و سیاسی و ئابووری تا ئەمڕۆ نەیانتوانیوە ساغی بکەنەوە کە ڕۆژێک لە ڕۆژان دنیا نەبووە و ئینجا داهێنراوە و داهێنرانەکەش لە هیچەوە بووە، دەبێ ئەم هیچە چی بێت کە هەوێنی دروست بوونی هەموو شتێکە، کەچی گوایە هیچەکە (Nichts) خۆی شت نییە؟!

دووەم: وەک بەسەرهاتەکە دەڵێ ئادەم و حەوا بە ئاسوودەیی و سەرسووک و بێ ئێش و ئازار لە باخی عەدەندا ژیاون، بەڵام دەبێ ئەمە چ جۆرە ئاسوودەیی و بەختەوەرییەک بووبێ کە نەزان و لە هەموو شتێک بێخەبەر بوون، تەنانەت هەستیان بە ڕووت و قووتی خۆیان نەکردووە. بەختەوەری و نەزانین هیچ کاتێک بەیەکەوە ناگونجێن و بگرە دژی یەکترین.

سێیەم: ئەگەر تەورات خۆی، وەک سەرچاوەیەکی بەسەرهاتەکە، لەوە ئاگادار بووە کە مار فێڵبازترین زیندەوەرە بۆ ڕێگای دراوە بچێتە بەهەشت؟! خۆ ئەگەر ڕێگاشی دراوە بۆ دەرفەتی تەفرەدانی ئادەم و حەوای دراوەتێ. ئەم شانۆیە بەهیچ بنەمایەکی ژیر پشت ڕاست ناکرێتەوە و بە هیچ جۆرێک هیچ ئۆباڵێک ناکەوێتە ئەستۆی ئادەم و سزای دواتریش ناعەدالەتی بووە.

چوارەم: ئایا درۆ و تەفرەدان و چاوبەستەکێ هەلومەرجی سەرەکی بەختەوەرین، یان نا؟! ئەگەرنا بۆ وا لە ئادەم و حەوا گەیەنراوە کە ئەگەر لەبەری داری زانین بخۆن دەمرن، ئەگەرهەر لە سەرەتاوە قسەی ڕاست بە ئادەم و حەوا بگوترابایە ئایا مار دەیتوانی ڕاستییەکەیان بۆ دەربخات و ڕازییان بکات لەبەری داری زانین بخۆن؟! بۆچی دەبێ ڕاستی لە زاری مارەوە بێتە دەرێ و مرۆڤی وەک ئادەمی پێ تەفرە بدرێت؟!

پێنجەم: تەورات خۆی لەیەک سفردا دوو قسەی جیاوازی کردووە کە دەکرێ بوترێ بۆ کتێبێکی ئایینی ڕەوا نییە قسەی دووەمی بە پێچەوانەی یەکەمەوە بێت. لەسەرەتادا تەورات وتوویەتی، ڕەبی موسا بە ئادەم و حەوای وتووە ئەگەر لەبەری داری زانین بخۆن دەمرن، کەچی ئەم قسەیە بەجۆرێکی تر دەرچووە، ئینجا لە کۆتاییدا هەر تەورات لە زمان ڕەبی مووساوە وتوویە، مرۆڤ لە بەری داری زانینی خواردو بوو بە یەکێک لە ئێمە، کەوابوو قسەی مارەکە ڕاست بووە و مار ئادەم و حەوای تەفرە نەداوە، بەڵکو ڕێگای ڕاستی نیشان داون و ئەو زانینەی پێ بەخشیون کە تەورات خۆی داوا لەلایەنگیرانی دەکات بخوێنن و شت بزانن.

شەشەم: بۆ دەبێ ئەو قسە ناڕاستەی لە سەرەتادابە ئادەم و حەوا لە بارەی درەختەکەوە وتراوە، ئاسایی بێت

و ئۆباڵی ناڕاستییەکەی نەچێتە ئەستۆی کەس، کەچی خواردنەکە ببێتە مایەی ئەوەی مرۆڤ بەبێ ویست و خواستی خۆی فڕێ بدرێتە دەرەوە؟!

حەوتەم: ئایا تەورات. ئەو ئەنجامانە پەسند دەکات کە لەم بەسەرهاتە سەیر و سەرنج ڕاکێشەدا دەکەونەوە؟ بۆ دەبێ نەزانین هەل و مەرجی بەختەوەری بن و زانین ژیانی هێمنی و ئاسوودەیی و بەختەوەری بشێوێنێ؟! ئایا زانین گێرەشێوێنەکە بووە، یان ئەوی ڕەوشی نەزانینی بەسەردا سەپاندوون.

هەشتەم: مرۆڤ لە تێکڕای ئەم بەسەرهاتەدا هیچ دەورێکی نەبووە کە بەخواستی خۆی هەڵیبژاردبێ و بڕیاری کردنی دابێ، بەڵکو هەموو شتێک بەسەریدا سەپێنراوە، بۆیە من وای بۆ دەچم کە نامۆییەکە هەر لە سەرەتاوە هەبووە، ئادەم و حەوا کە لێرەدا باسیان کراوە و نموونەی بوونی مرۆیی نیشان دەدەن، هیچ جۆرە خواست (ئیرادە) و بڕیاردانێکی سەربەخۆ و ئازادانەیان نەبووە.

لەژینگەو دەوروبەرێک ژیاون نامۆییەکەیان بەوە پەردەی بەسەردا دراوە کە بەقسەیەکی ناڕاست تەفرە دراون. هۆکاری گۆڕانەکەش بەهیچ جۆرێک چاوەڕێی ئەو گۆڕانەی لێنەکراوە. دەرکردنی ئادەم و حەوا لە باخی عەدەن بەهیچ جۆرێک لە ڕەوشی جەوهەری نامۆییەکەی نەگۆڕیوە ئەگەر سەختتری نەکردبێ.

٣- لە مەسیحیەتدا کە بەبۆچوونی من ئایین نەماوە، بەو شێوەیەی دوای کۆچکردنەکەی لە ئۆرشەلیم (ڕۆژهەڵاتەوە) بەرەو هەواری نوێ لە ئەورووپا پێی براوە، بەڵکو پتر بڕوایە (واتە عەقیدە)یە، وەک ئایینەکانی تر لە دوو مەزهەبی سەرەکی پێک هاتووە، کاتۆلیک، پرۆتستانت، بە هەردوو ڕێبازییەوە، بە هەموو دۆگم و دامەزراو و دەزگاکانی کلێسەوە چ لە ڕۆژهەڵات و چ لە ڕۆژئاوادا ئەو بۆچوونە لاهوتییە باوە کە «ڕەب لە کەسی مرۆڤی مەسیح (عیسادا) ڕەوشی نامۆیی نێوان خۆی و دنیای(٢) لەناو بردووە «Aufgehoben» ئەو قسەیەی لاهووتی ڕەسمی مەسیحی بۆ خۆی و لەخۆیدا نەک هەر دان پیادانانە بەنامۆیی، بەڵکو بە ئاشکرا دووپاتی کردۆتەوە کە ئەم ڕەوشی نامۆییە هەیە و بگرە بەشێکی بنەڕەتییە لە ژیاندا. ئەگەر ڕەوش و دیاردە و کێشەیەک لە ئارادا نەبێت، بێگومان کۆششی لەناوبردن و چارەسەرکردن و بەلایەکدا خستنەکەشی ناکرێت. ئایا ڕاستە مەسیحیەت ئەم کارەی کردووە و ئەو نامۆییەی نێوان ڕەب و دنیا، نێوان (مەملەکەتی ئاسمانی و دنیای) لەناو بردووە؟ یاخود وەک من بۆی دەچم، کێشەکەی خستووەتە نێو چوارچێوەیەکی ترەوە؟ یان بابەتەکە لە هەندەکیدا جۆرە گۆڕانێکی بەسەردا هێنراوە و لە سروشتە هەمەکییەکەیدا هەر ماوەتەوە؟!

کێشەی سێ ڕەنگی مەسیحیەت دەستکردی یاوەرانی عیسا خۆی بووە، مەبەستیان ئەوە بووە ئایینەکەیان، دوای چوار مێخەکێشانی عیسا، تایبەتمەندییەکی خۆی هەبێ و لە ئایینی جوولەکە، کە هەر جارێکی تر بە باوەڕی من، سەرچاوەیەکی سەرەکی مەسحییەتە، جیاوازبێت. بەڵگەی ئەم قسەیە زۆرن، بەڵام لێرەدا بواری باسکردنیان نادرێت، چونکە لەبابەتەکە دەچینە دەرەوە. ئەگەر مرۆڤ بە وردی هەر چوار ئینجیلەکە بخوێنێتەوە، دوایی بە وردی سەرنجی پەیامی پەیامبەران بدات کە سەرۆکەکەیان بن جوو بووە و لە پڕو ناکاو بووە بەمەسیحی، هیچ جۆرە تایبەتمەندی ئایینێکی ئاسمانی لە مەسیحییەتی دوای چوار مێخەکە کێشانی مەسیحدا نابینرێ. وابزانم سێرمۆنی یەکشەممان بە کڵێسە دەری دەخات تا چەند لەو ئاهەنگەدا کە بە نوێژ ناودەبرێ و هەفتەی یەک جار ساز دەکرێ، پشت بە تەوراتی جوولەکە- تایەفەی مووسایی دەبەسترێت.

لەلایەکەوە، ئەم بەرجەستە بوونەی ڕەب لە کەسی مەسیحدا کە لەلایەن پسپۆڕانەوە بە جۆرە هەڵوێستێک بەرامبەر بە کێشەی نامۆیی دادەنرێت،لە گریمانەیەک کە بە هیچ بەڵگەیەکی ژیری پشت ڕاست ناکرێتەوە، بەولاوە نییە، پتر ئەو بۆچوونەی سەرەوە لە مێشک و ناخدا جێگیر دەکات کە مەبەست ڕشتنی ڕەنگی خەسڵەت و کارەکتەری ئەو ئایینە بووە کە خۆی لە مەڵبەندی سەرهەڵدانیدا- ئۆرشەلیم- ڕۆژهەڵات- نامۆ بووە و کۆچ وکۆچباری لێکناوە و بەرەو ئەورووپاو دوورتریش ڕۆیشتووە. خۆ ئەگەر بشێ مرۆڤ بەڕاشکاویی بدوێ و گرێی دڵی خۆی بکاتەوە، دەڵێین، مەسحیەتی دوای مەسیح پتر نامۆیی جێگیر کردووە و هەر ئەو نامۆییەی خۆی بووە بەرامبەر بەهەموو شتێک کە لە ڕۆژهەڵاتدا جێگای نەبۆتەوە و بە ئاسانی پاشەکشێی کردووە و پشت لە ڕۆژهەڵات رووەو ڕۆژئاوا ڕۆیشتووە. لێرەدا پرسیارێک بە بیردا دێت: دەبێ بۆچی ڕەبی تەورات ئەو کارەساتەی لەباخی عەدەن بەسەر ئادەم هێنابێ، کەچی

پاشتر ئەم هەڵوێستەی گۆرابێ و بڕیاردرابێ بێتە سەر زەوی، بێتە دنیا و لە کەسێکدا بەناوی میسییا (دوایی بووە بە مەسیح) خۆی بەرجەستە بکات و ئینجا بە کردەوە وا بکات بەو مەرەیە بچێ کە پێی چووە، گوایە بۆ ئەوەی کەفارەتی گوناهی ڕۆڵە و نەوەکانی ئادەم بدات!!!
ئەگەر ئەم گۆڕانەی هەڵوێست خۆی جارێکی تر، بەڵام لە چوارچێوە و بەشێوازێکی تر، بەرجەستە کردنی نامۆییەکی ئایینی نەبێت، دەبێ چ ناوێکی تری لێ بنرێت؟!

٤- شتێکی گومان هەڵنەگرە کە نامۆیی هەر لە سەردەمی ڕووناکبیریی و Aufklaerung دوای بەرپابوونی شۆڕشی مەزنی فەرەنسا (١٧٨٩ز) کە خۆی و مرۆڤ و کۆمەڵ و ژیان و تێکڕای جیهانی گۆڕیوە،نەک تەنیا وەک دیاردەیەک، وەک بەشێکی گرینگی سروشت و ژیانی مرۆڤ، وەک پێوەندییەکی نالەبار و نەخۆشی ئاسایی نێوان تاکە مرۆڤ و کۆمەڵ، نێوان تاکە مرۆڤ و دەوڵەت، نێوان قانوونەکانی دەوڵەت و ڕێوشوێنەکانی ئاکار و ڕەوشت و کردار نێوان مرۆڤ و دەوروبەر... نەک هەر هەست پێدەکرێت و لەبەرچاوە، بەڵکو ڕەنگی سروشتی ژیانی ڕۆژانە و لایەنە فرە ڕەنگ و پێوەندییە هەمە چەشنەکانی ڕشتووە!

مرۆڤی نوێ لەڕوانگەیەکی ترەوە سەرنجی دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی ژیان دەدات، هەڵوێستی بەرامبەر بەکۆمەڵ و داوو دەزگاکانی، بەرامبەر بە دەوڵەت و ئۆرگانە فرە ڕەنگ و چڕوپڕەکان بەرامبەر بە مرۆڤی تر کە دەکرێ بە (نا من) دابنرێت جیاواز و هەمەچەشنەیە.

ئەو زانست و تەکنەلۆجییەی چاوەڕێی زۆر شتی لێ دەکرا، جێگای بە ئایدیۆلۆجی لەق کردووە و تەنگی بەئایین و دۆگم و بۆچوون و دامەزراوەکانی هەڵچنیوە، بەڵام بەهیچ جۆرێک نەیتوانیوە جێگای هیچ کامێک لە ئایینی، فەلسەفە یاخود دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی تر بگرێتەوە، ئەگەرچی ئەو گۆڕانەی بەرپای کردووە و ئەو ئەنجامانەی داوینەتە دەست دەکرێ بە شۆڕشی سەرتاپاگیر ئاسا نیشان بدرێت.

ڕەوشی ژیان و کۆمەڵ و شارستانیەت و مرۆڤ و پێوەندییان بە یەکترییەوە دەبێتە مایەی ئەوەی جارێکی تر بیر لەو ڕۆڵە بکرێتەوە کە زانست بەگشتی دەیگێرێت. دوور ناڕۆین کە بڵێین قسەکەی ئیدمۆند هوسەرڵ ١٨٥٩- ١٩٣٨ز ڕابەرو دامەزرێنەری فەلسەفەی فینۆمینۆلۆجی تائێستا گەرم و گوڕی خۆی لە دەست نەداوە. هوسەرل وتوویەتی: «ڕەوشی ئێستای زانستەکانی ئەورووپا وا پێویست دەکات بە وردی لە بنەڕەتەوە بیری لێ بکرێتەوە، ئەو بڕوایەی جاران بە دەورە گرنگە لە سنوور بەدەرەکەی هەبوو لە دەستی داوە، مرۆڤی ئەم سەردەمە وەک مرۆڤی سەردەمی ڕووناکبیریی وا سەرنجی زانست و کولتوورەکە نادات کە بریتی بن لەبەرجەستەکردنی ژیری مرۆڤ... ئەو بڕوایە، کە زانست گەیشتن بە ڕاستی (هەقیقە) Wahrheit دەستەبەر دەبێت لەنێو کۆڕو کۆمەڵەکاندا هەموو جۆرە گەرم و گوڕی و توانایەکی لە دەستداوە. (٣)»

ئەو قسەیەی هوسەرل بەڵگەیەکە نامۆیی زانستی سەدەی بیستەم بەرامبەر ژیان ساخ دەکاتەوە. زانستێک کە مژدە دەربوو، چاوەڕێی گۆڕانێکی ئەوتۆی لێدەکرا کە زۆرترین کێشەکانی ژیانی مرۆڤ چارەسەر بکات، کەچی خۆی جارێکی تر بووە بە هۆکارێکی ترسناکی هەڕەشەکردن لە چارەنووسی مرۆڤ و بگرە ئەتۆمی داهێناوە کە وەک مۆتەکەی سەرسنگ وەک گورگی هەیاسی خاس بگرە پتریش هەڕەشە دەکات و چاو لە مرۆڤ بز دەکاتەوە و ناڕەحەتی دەکات.

٥- وەنەبێ دەزگاکانی تری کۆمەڵ لەم دیاردە سەرنج ڕاکێشە بەدووربن، بۆ نموونە ئەو دەوڵەتی دوای کۆششێکی لە ئەندازە بەدەر و پەرەسەندنێکی نەپساوەی درێژ خایەن پەیدابووە و دامەزراوە و جێگیربووە، ئەو ڕۆڵەی لەدەست داوە کە چاوەڕوان دەکرا بیگێڕێت. من ناڵێم، مەبەستیشم ئەوە نییە شەڕی دەستەویەخە لەنێو چینەکانی کۆمەڵدا هەبێت، یان هەبووبێت و لەمەولا دەبێت، هەروەها نیازم نییە بڵێم دەوڵەت ئۆرگان و ئامرازێکی چەوساندنەوەی چینایەتی بووە و لە پاشەڕۆژیشدا هەمان دەور دەگێڕێ، بەڵام بە ڕاشکاوی دەڵێم: دەوڵەت هیچی تر ئامراز و ئۆرگانی یەکخستنی پێکهاتە جیاجیاو فرە ڕەنگ و فرە توێژ و سوود و قازانجە جۆر بەجۆرەکانی کۆمەڵ نەماوە و ئەرکی سەرەکی خۆی لەدەست داوە.

مرۆڤی سەردەم لە کۆمەڵی نوێدا هەست دەکات کە دەوڵەت دەزگایەکی بیانی (نامۆیە) و سەر بە جیهانێکی ترە، ئەگەر جاران بگرە لە هەندێک شوێن و سەردەمدا ئەو جۆرە نامۆییە لە پێوەندی نێوان تاکەکەسان و کۆمەڵی دوای شۆڕشی فەرەنسا و گەورە بوونی شارو

باژێرو پەرەسەندنی زانستدا بەدی کرابایە، ئێستاکە بەتەواوەتی هەست بەوە دەکرێ کە دەوڵەت بووە بە دەسەڵات و لەمیللەت دوورەپەرێزە. کۆمەڵی کردووە بە دوو بەشی بە یەکتری بیانی و نامۆ: خاوەن دەسەڵات و میللەت، ئەوانەی حوکمڕانی دەکەن و ئەوانەی وەک ژێر دەستە حوکم دەکرێن.

دامەزراو و دامودەزگاکانی دەوڵەت وەنەبێ لەم نەخۆشی نامۆبیە دووربن و نەک تەنیا هەر پریشکیان بەرکەوتووە، بەڵکو بە تەواوەتی ئەم نامۆبیە بەرجەستە دەکەن.

هەر سێ دەسەڵاتەکە کە دەوڵەتیان لێ پێک دێت و هێز ودەسەڵاتی دەوڵەتیان لێدەکەوێتەوە نموونەی ڕاستەقینەی ئەم نامۆبیەن و نەک هەر پردی پێوەندی نێوان میللەت و دەسەڵات هەڵنابەستن، بەڵکو کەلەبەری نێوان هەردوولا قووڵتر و فراوانتر دەکەن. ئەگەر مرۆڤ گوێی لە وشەی دادوەرو دادگا دەبێت کە بەشێکە لە دەسەڵات یەکسەر پاڵەوانە بێتاوانەکەی ڕۆمانێکی فرانتس کافکای دێتەوە یاد کە لە کێشە و تاوانەکان بێخەبەر بووە، کەچی فرمانی (حوکمی) مردنی لەلایەن دادگاوە بۆ دەبڕدرێتەوە. قانوون و ڕێ وشوێنەکانی بەڕێوەبردنیش وادێنە بەرچاو کە لە دنیایەکی ترەوە هاتبن و بەدەگمەن نەبێ بۆ سوود و قازانجی (تێوەگلاوان و بێنەوازان) بەکارنایەن و پیادە ناکرێن و سوودیان لێوەرناگیرێت. هێزی چەکداریش بێ پسانەوە ئەرکی سەرەکی سەرشانی لەبیر براوەتەوە و ئەرک و فرمانی تری پێدەسپێردرێ کە پتر هەست و نەست گیان و دیاردەی نامۆیی قووڵتر و بەتینتر دەکاتەوە. ئەگەر مرۆڤ سەرنجی هەڵوێستی نەوەی نوێ، چینی لاوان بدات بە تایبەتی بەرامبەر بە دەسەڵات و سیاسەت و دەوڵەت وێنەیەک لەمێشکیدا دەنەخشێ کە بەتەواوەتی ئەم نامۆبیە بەرجەستە دەکات. بەدەگمەن، لەم سەردەمەدا لاوێکی خوێنگەرم دەبینرێ کە ناخ و دڵ و دەروونی پڕ لە گازندە و گلەیی و ڕەخنە نەبێت. لاوی ئەمڕۆ ئەگەر بۆی بلوێ هەوڵ دەدات خۆی لە سیاسەت و دەزگاکانی پێوەندیدار بە ئایدیۆلۆجییەوە دووربخاتەوە و یان دوورەپەرێز و خەم سارد بوەستێ. خۆ ئەگەر هەڵوێستێکی دژ و پێچەوانەی ئەم دیدە بەدی بکرێت، پتر ئەم هەڵوێستە هۆکاری گوزەران و ژیانی ڕۆژانە بەرپای کردووە. دەوڵەت و دامودەزگاکانی، بەو هەموو توانایانەی لەبەر دەستیاندایە نەیانتوانیوە وێنەیەکی جوان لە بارەی خۆیانەوە لەمێشکی مرۆڤی ئاساییدا بنەخشێنن، مرۆڤ ئەمڕۆ وا تەماشای دەوڵەت دەکات کە بووە بە دەزگایەکی دەسەڵات و سوود و قازانجی گشتی وەلاناوە و بووە بە ئامرازێکی سوودو قازانج و دەسکەوتی دیاری کراو گەیاندن بە کەسان و توێژی تایبەتی.

دەوڵەت نەک هەر ناتوانێ بگرە لەبیری چۆتەوە و بیریش لەوە ناکاتەوە چۆن پردی پێوەندی لەگەڵ توێژی سێیەم کە ڕۆشنبیرانن و هۆکاری پەرەسەندن هەڵبەستێ.

زانکۆ و پەیمانگا و ئینستوتە زانستی و ئەدەبی و ڕووناکبیرییەکان کە پێویست بوو مەڵبەندێکی زانستی بن، بوون بە مۆڵگای دەرچواندنی- سالانە- بە سەدان لاو کە وشەی «بێتوانا و فێرنەبوو» پڕ بە پێستی خۆیانە.

ئەم لاوانە کە هەڵگری سێرتیفیکاتێکن کە سەرەتای ژیانی ئەکادیمی نیشان دەدات کە بەدەگمەن نەبێ لەو بابەتەی کە خوێندوویانە بە تەواوەتی شارەزا و پسپۆڕێن، دوو ڕێگایان دێتە بەردەم. لە دام و دەزگاکانی دەوڵەتدا، بەبێ ئەوەی لەو کارەی پێیان دەسپێردرێ پسپۆڕ بن، دادەمەزرێن و پتر گیانی گەندەڵی بەهێز و بەتین و بەگوڕتر دەکەن، یان ژمارەی لەشکری بێ ئیش و کاران پتر دەکەن. ئەمەش جارێکی تر لەلای خۆیەوە دیاردە و کێشەی نامۆبیەکە بەرجەستە دەکاتەوە.

٦- لە فەلسەفەی ئیگزستینتیالیزمدا بە هەردوو بەشی ئەڵەمانی و فەرەنساییەوە چەمکی نامۆیی وەک بابەت بایەخێکی چاکی پێدراوە و توێ توێ کراوە. ئەمەش ئەنجامێکە لە هەڵوێستیان بەرامبەر بە ژیان و مردن بەگشتی و بەرامبەر بە بوونی تاکەکەسان بە تایبەتی کەوتۆتەوە. لەم ڕێبازەدا چوارچێوەکە سایکۆلۆجییە، بەڵام لەلایەکی ترەوە ئەم هەڵوێستەی ئەم ڕێبازە دەکرێ لە دوو لاوە سەرنج بدرێت:

- جارێکیان لە ڕوانگەی ئەنترۆپۆلوجییەوە، واتە:

بوونی مرۆڤ بوونێکی خودییە، هیچ ناوێکی لێ نانرێت، جۆرە یەکەیەکە و بەهیچ شێوازێک دووبارە بوونەوە هەڵناگرێت.

- جارێکی تریان جۆرە ترانسندێنتییەک نیشان دەدات بەو مانایە کە بوونی مرۆڤ بەردەوام لەخۆی دووردەکەوێتەوە سنووری خۆی دەبەزێنێ و بگرە خۆی لەناو دەبات و دەمرێت(٤). ئەم جۆرە ڕەوشە کە بریتییە لە مردن کە کۆتایی بە بوون و ژیان دەهێنێ و دەبێتە

مایەی ئەوەی ترس و نیگەرانییەکە نەک هەمیشە لە مردنەوە بکەونەوە، بەڵکو ببن بە ترس و نیگەرانی بەرامبەر بەژیان خۆی. ژیانی بەپیت و پیزی مرۆڤ بە هەموو فرەڕەنگییەوە بە خۆشی و ترشییەوە، بەسەرکەوتن و تێشکانییەوە هەمیشە بەرەو ڕەوشێک هەنگاو دەنێت کە دواشیاوەکی بوونە، شیاوەکی «هیچ و نابوونە» و ئەنجامەکەشی هەست کردنە بەوەی مرۆڤ بیانییە و بوونیش لەجۆرە نامۆییەک بەولاوە نییە. هەربۆیە سارتر بە ڕاشکاوی وتوویەتی: «شتێکی ئەوپەڕی بێ مانا و بێ هوودەیە کە ئێمە هاتووینەتە دنیاوە و لەدایک بووین، بێ هوودە و بێواتایە کە ئێمە دەمرین» (٥). بە باوەڕی جان پۆل سارتر ئەم بێ هوودەیی و بێواتایە لە سەرئەنجامدا خۆی وەک نامۆییەکی بەردەوام و نەپساوەی شیاوەکی بوونی تاکە کەسی مرۆڤ نیشان دەدات.

دیاردەی مردن کە قۆناغێکی کۆتایی ژیان و بوونە و مرۆڤ لە ژیان و بوونیدا یەکجار دەیبینێ و پیادا تێدەپەڕێ بەشێکی تەواوکەری ژیانە، چونکە هەر شتێک سەرەتای هەبێ، دەبێ کۆتاییشی هەبێ. ترسی مردن شتێکی ئاساییە، چونکە هۆکار و فاکتەری دیاریکراوی هەیە کە بریتییە لە فاکتەری هەست و هۆشی فیزیۆلۆجی و بایۆلۆجی، بەڵام ئەو ئەنجامەی ئەم ڕێبازە پێی دەگات لە دوو لاوە پەسند نییە:

یەکەم: ئەو ڕەشبینییەی بەرامبەر بە ژیان و پاشەڕۆژ و چارەنووسی.

دووەم: بە هیچ جۆرێک نابێ دەردەسەرییەکانی ژیان و نامۆیی و مردنی مرۆڤ ببن بە مایەی لەبەرچاو کەوتنی ژیان و گۆشەگیری و بە کەم زانینی بایەخی ژیانی مرۆڤ و مرۆڤ خۆی.ئەوەی سەرگەرمی ئەوەبێ لە ژیاندا هەموو شتێکی هەبێ و هەموو شتێک بەدەست بهێنێ، بەدەگمەن نەبێ هیچ شتێکی نابێ و وەک کوردەکە وتەنی لە هەردوو جەژنەکە دەبێت. ڕاستە هەبوون و دەست ڕۆیشتوویی و توانا جۆرە خۆشی و چێژێک بە دەروون و دڵی مرۆڤ دەبەخشێ، بەڵام نەبوون خۆی هاندەری سەرەکی هەوڵ و کۆششە بۆ بەدەست هێنان و بوون بە خاوەن شت. مردن دەبێ هاندەری بەختەوەری و بە خۆشی ژیان و خۆشکردنی گوزەران بێت. نەک بە پێچەوانەوە. ئەگەر مرۆڤ هەست بە بێزاری و نامۆیی نەکات، ئەگەر مرۆڤ پەشێو و نیگەران و نەخۆش نەبێت، ئەگەر مرۆڤ هەموو شتێکی هەبوو، ئەوا هیچ جۆرە چێژ و خۆشییەک نامێنێ، هیچ جۆرە فاکتەرو هاندەری کۆشش و هەوڵ و گەڕان نامێنێ و مرۆڤ دەگاتە ئەو ڕادەیەی بایەخ بە هیچ شتێک نەدات، چونکە ئەوکاتە لە هیچی کەم نەبووە و لە هەموو شتێک بێناز بوون. ئەی باشە نەبوونی و هەژاری زۆر شتی بەدو نالەباریان لێناکەوێتەوە؟!

٦- نامۆیی ئەگەر ئێمە وەک چەمکێکی فەلسەفە Begriff سەرنجی دەدەین، وەک ڕەوش و دیاردە لە ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە سەرنج دراوە و شرۆڤە کراوە، ئەگەرچی تاوەکو سەدەی نۆزدەیەم بەدەگمەن نەبێ هەڵوێستی ڕاشکاو لەبارەی چارەسەرکردنی بەرچاو ناکەوێت. نامۆیی بابەتی ئایین و سیاسەت و دەروونناسی و سۆسیۆلۆجی و ئەنترۆپۆلۆجی و ئابووری بووە، جگە لە فەلسەفە خۆی.

ئەگەر مرۆڤ سەرنجێک لە بەرهەمەکانی هیگڵ و مارکس بدات، ئەم بابەتە بە جۆرێکی تر چ وەک ناوەڕۆک و ڕوخسار چ وەک پێناسە و دەستنیشانکردن و ئینجا پێشکەشکردنی چارەسەرکردنەکەی جا بەدوورخستنەوە، لێکدانەوە، پاساودان یان بەلایەکدا خستن بێت، دێتە بەرچاو و هەست پێ دەکرێت.

- هیگڵ کە ڕابەرێکی فەلسەفەی ئیدیالیستییە لە چوارچێوەی بۆچوونی ئایینی- لاهووتی مێژووییەوە نامۆیی توێ توێ کردووە وەک لە بابەتی دیالێکتیکدا سوودی لە بنەماکانی ئایینی مەسیحی وەرگرتووە بە تایبەتی سێ ڕەنگی (باوک و ڕۆڵە و گیانی پاک) کە لەلای ئەو، بووە بە تێزە و دژە تێزە و سونتێزە بە چاوێک سەرنجی داوە کە ئەو گۆڕانەی ئەو مەبەستی بووە و بڕوای پێی هێناوە ئەو دەفرو چوارچێوەیە بووە کە هەموو شتێکی گرتۆتە خۆی.

گیان یان ژێر Geist کە هیگڵ وەک شاچەمکێک بەکاری هێناوە بۆچوون و جیهاندیدی سەرەکییەکی ئەم کەڵە فەیلەسووفەی ڕەنگ ڕشتووە. هەموو شتێک کە بوونی هەبێت لە کۆتاییدا لەئایدیا، یان گیانی ڕەها ab-solute Geist بەولاوە شتێکی تر نییە. ئەم گیانە ڕەهایە لە پرۆسەیەکی زیندوودا بەردەوامی نامۆبوون و بەلایەکدا خستنی نامۆییدا خۆی دەبینێتەوە و پیادە دەبێت. بگرە سروشت خۆی کە بە پێچەوانەی ئەم گیانە ڕەهایەوەیە لەنامۆبوونی ئەم گیانە بەولاوە نییە(٦).

ئایینی مەسیحی و بەسەرهاتی عیسای مریەم سەرچاوەیەکی سرووش بەخشی بابەتی نامۆیی بوون

لەلای هیگڵ بە تایبەتی لە شاکاری «فینۆسینۆلۆگی گیان»دا کە فەسڵێکی بەناوی «گیانی نامۆ بوو»(٧) نووسیوە.

هیگڵ لە ڕوانگەی دیالێکتیکە ئایدیالیستییەکەوە پەرەسەندنی جیهانی بە ئەنجامێکی پەرەسەندنی گیانی ڕەها داناوە(٨). بەلایەوە ئەم گیانە ڕەهایە، کە زۆرجار وشەی ئایدیای ڕەهاشی لەجیاتیدا بەکار دەهێنێ، ڕۆڵی ڕەببی مەسیحی گێڕاوە، لەوەدا کە خۆی نامۆ کردووە و بەم خۆ نامۆکردنە جیهان کەوتۆتەوە (داهێنراوە). ئەم نامۆبوونە لەخۆیدا بریتی بووە لەوەی گیان - ئایدیای- ڕەها دەستبەرداری جەوهەری خۆی بووە و لە سروشتدا خۆی بینیوەتەوە.

لێرەدا بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بۆچوونە ئایینییە مەسیحییەکە دێتە بەرچاو کە چۆن ڕەب دەستبەرداری سروشتی جەوهەریی خۆی بووە و خۆی لە کەسێکی دیاریکراودا کە یەسوعی مەسیح (عیسای مریەمە) بەرجەستە کردووە. ئەم بەرجەستە بوونەی ڕەب لە مرۆڤی عیسادا لەلای هیگڵ بووە بە گیانی ڕەها کە بەجۆرە نامۆبوونێک دەستبەرداری جەوهەری ڕەببانی خۆی بووە و مرۆڤ و سروشت کەوتوونەتەوە. نامۆبوونەکە بەوە بەلایەکدا دەخرێتەوە کە بگەڕێتەوە سەر سەرچاوەکەی، بگەڕێتەوە دۆخی جارانی. ڕەب- عیسا- گیانی پاک، تێزە، ئەنتی تێزە، سونتێزە. ونبوونی عیسا لەبەرچاو جۆرە گەڕانەوەیەکە بۆ ڕەوشی پێشوو و بەلایەکداخستنی نامۆیی کە لە تەسەوفدا بە (الفناء في الله) ناودەبرێ.

ئەو بلیمەتییەی هیگڵ لە بەرجەستەکردنی ئەم دیاردەیەدا نیشانی داوە ئەوەیە کە ئەم بەلایەکدا خستنەی نامۆیی کە بریتی بووە لە نامۆیی گیان و بەم بزاڤە گەیشتۆتە ئەو ڕادەیەی کەئەو بە «هوشیاری تەواوەتی»ی گیان ناوی بردووە، بە پێچەوانەی مەسحییەتەوە، گریمانەی جیهانێکی تر، جیهانی سەروو زەمین، جیهانی ترانسندنتالی نەکردووە، بەڵکو ئەم لابردنەی نامۆییە و پیادە بوون و هاتنە دی دوا قۆناخی پەرەسەندنی گیانی ڕەها و نەمانی نامۆیی لەسەردەمی خۆیدا لەدەوڵەتی پرووسیدا دیوە و پرووی داوە، بۆیە بە ئاشکرا بوونی ڕەوش و بارودۆخی سەردەمی خۆی بە بارودۆخێکی هەڵکەوتی ڕیالیستی داناوە، ئەوەی هەڵکەوت و ڕیالیستیش بێ لەگەڵ ژێردا گونجاوە و قبووڵ دەکرێت. ئەم بۆچوونەی هیگڵ بووە، بۆتە مایەی ئەوەی ئەوانەی لەدوای مردنەکەی کە بەناوی چەپی هیگڵ ناسراون، بەتایبەتی برۆنو باوەر Bauer، لودڤیک فۆیەرباخ و مووسا هێس Hess لەکاتی توێ توێ کردنی هەمان بابەتدا تیرو توانجی ڕەخنەیان گرتۆتە ئایینی مەسیحی و دەوڵەتی پرووسیی Preussischer staat کە بە بنەماو سەرچاوەی بیروبۆچوونی هیگڵیان داناون.

٧- لەکاتێکدا هیگڵ لەو باوەڕەدا بووە کە نامۆیی بریتییە لە نامۆبوونی هەست و هۆش و هوشیاری و هەرچی هەیە و نییە بریتییە لە ئایدیا لە گیانی ڕەهاو ئەم گیانی ڕەهایە لە پرۆسەیەکی بەردەوامی نامۆبوون و لەناو بردنی ئەم نامۆبوونە دایە و سروشت بریتییە لە فۆرمێکی نامۆبوونی گیانی ڕەهاو مرۆڤ ڕۆڵێکی سەرەکی لەلادانی ئەم نامۆبییەدا دەگێڕێ، ئەم دەورو ڕۆڵەش لە چوارچێوەی پرۆسەی تێکڕای مێژوودا دەبێ، چونکە مێژوو خۆی لە پرۆسەی لابردن و لادانی ئەم نامۆییە بەولاوە شتێکی تر نییە، کەچی فۆیەرباخ بە پێچەوانەوە (ڕەب)ی بەمرۆڤێکی «خۆ نامۆ بوو» داناوە، گوایە ڕەب ئەو جەوهەرەی مرۆڤە کە لەلایەن مرۆڤەوە ڕەها کراوە و لەمرۆڤ نامۆ بووە(٩).

ڕاستە و گومان هەڵنەگرە کە لە چوارچێوەی ئایینیدا، وەک دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی کە لە هەموو سەردەم و کۆمەڵێکدا بەشێوەی جیاواز هەبووە، نامۆیی دیاردەیەکی بەرچاو و ئاشکرایە، بەڵام ئەم نامۆییەی مرۆڤ تەنیا هەر تاکە فۆرمێک نییە، بەڵکو نامۆیی و مرۆڤ چەندین جۆری هەیە و دەکرێ ئەم دیاردەیە لە ڕەوشی پرۆسەی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵیشدا بەشێوەی جۆر بەجۆر هەست پێ بکرێت.

ئەگەرچی چەمکی نامۆیی وەک چەمکێکی فەلسەفە بلیمەتانە لەلای هیگڵەوە قسەی لێ کراوە و پەرەی پێدراوە، بەڵام هەمان چەمک و بەلایەکداخستنی لە ڕوانگەیەکی تری ئەوپەڕی جیاوازەوە لەلایەن کارل مارکسەوە (١٨١٨- ١٨٨٣) بە تایبەتی لە شاکاری دەستنووسە ئابووری- فەلسەفییەکاندا کە ساڵی ١٨٤٤ نووسیویەتی، کەچی دوای ئەم لاوە ئەو لایەکی زۆر و زەبەندە بەناچاری ساڵی ١٩٣٢ بۆ یەکەم جار بڵاوکراوەتەوە، بەبێ ئەوەی ئەو لایەنەی بڵاوی کردۆتەوە سوودی لێ وەرگرتبێ. مارکسی لاو کاتێک دەستی بە توێژینەوەی بابەتی نامۆیی کردووە لەبەردەم سێ

هەڵوێست بەرامبەر بەم بابەتەدا خۆی بینیوەتەوە:

یەکەم: نامۆیی سیاسی کە لەلایەن هیگڵەوە لەکاتی باسکردنی واقیعیەتی دەوڵەتی پرووسیدا لە چوارچێوەی فەلسەفەی ڕەسمیدا باس کراوە.

دووەم: نامـــۆیی ئایینی کـــە بە توندی لەلایەن فۆیەرباخەوە لە چوارچێوەی لاهووتی مەسیحیدا ڕەخنە کراوە.

سێیەم: نامۆیی ئابووری(١٠) کە ڕەگوریشەکەی لەنامۆیی کاردا دۆزیوەتەوە.

تیۆری نامۆیی لەلای مارکس بە هەلومەرجی ئابووری و کۆمەڵایەتی کۆمەڵی بورجوازییەوە بەستراوەتەوە و بگرە نامۆیی ئابوورییی بەلایەوە نامۆیی سەرەکی بووەو چارەسەرکردنیشی بە گۆڕینی ڕێژیمی سەرمایەداریی چینی ناوبراوەوە گرێ داوە. لە شاکاری دەستنووسە ئابوورییە فەلسەفەییەکاندا، بە تایبەتی لە فەسڵی کارە نامۆ بووەکـــەدا (Die entfremdete Arbeit) چـــوار لایەنی نامۆ بوون لەچوارچێوەی کارو سیستەمی ئابووری و ڕێژیمی سەرمایەداری و پێوەندییەکانی بەرهەمهێناندا لە یەکتری جیا دەکاتەوە:

یەکەم: کرێکار شت و مەک بەرهەم دەهێنێ، بەڵام ئەم بەرهەمەی وادێتە بەرچاو کە پێوەندی بەخۆیەوە نەبێ و شتێکی بیانی بێت مارکس وتوویەتی:

«ئەو بابەت و شمەکەی کار بەرهەمی دێنێ، بەرهەمی کـارەکە وەک جەوهەرێکی بیانی دێتە بەردەمی، وەک هێزێک کە ئەو بەرهەمی هێناوە و هیچ پێوەندی پێوە نەبێ بەرامبەری دەوەستێ».(١١)

دووەم: بەبێ سروشت، بەبێ جیـهـانی بەرهەستی دەرەکی کرێکار ناتوانێ هیچ شتێک بەرهەم بهێنێ سروشت ئەو کەرەسەیەیە کە کارەکەی خۆی تێدا ئەنجام دەدات، کە تێیدا چالاکە و لێیەوە شت بەرهەم دەهێنێ، بەڵام سروشت جیهانی دەرەکی بە چ شێوازێک، ئامراز و کەرەسەی ژیان دەخاتە بەردەم کرێکار؟!

بە کورتی بابەتەکە بریتییە لەوەی کە کرێکار ناچارە و بەبێ ئەوەی ئازاد بێت، کـار بکات و بەرهەم بهێنێ و بەرهەمەکەش دەبێ شتێکی دژ بەخۆی.

سێیەم: لەکاتی ئیشکردن و چالاکیدا کرێکار لە ئاقار چەمکی جەوهەری مرۆڤدا نامۆ دەبێ، بەم پێیە دەبێ وەک بوونەوەرێکی هوشیـار و ژیر، جەوهەرێکی زیندوو کە بەرهەمهێنەرێکی ئازاد و هەمەکییە تێی بگەیشترێ، بەڵام بەهۆی نامۆبوونییەوە لە ئاقارو جەوهەری توخم و ڕەگەزەکەیدا دەبێتە ئامرازێکی ڕووت و قـووتی پەیداکـردنی پێداویستی ژیانی، مـارکس وتوویەتی: «کاری نامۆبوو، پێوەندییەکان ئاوەژوو دەکاتەوە، مرۆڤ، کە جەوهەرێکی هوشیارو بەئاگایە، چالاکی ژیانەکەی، جەوهەرەکەی دەبێتە ئامرازێک بۆ پاراستنی بوونەکەی».(١٢)

چوارەم: مرۆڤی کارگەر، واتە کرێکار، بەرامبەر بە مرۆڤی تر خۆی وەک بیانی و نامۆ هەست پێدەکات و دێتە بەرچاو، کرێکار لە پرۆسەی کارکردندا تەنیا هەر شتومەک (شمەک) بەرهەم ناهێنێ، بەڵکو دەبێتە مایەی کەوتنەوە و پەیدابوونی چەندین پێوەندی کۆمەڵایەتی gesellschaftliche Verhaeltnisse ئەو دەبێتە مایەی پەیدابوونی سەرمایەداران و ڕقەبەران لە شوێنی کارکردندا.. لێرەوە دوو کەشوهەوا، دووجۆر دۆخ و ڕەوشی لە یەکتری جیاواز دەکەونەوە. مارکس وتوویەتی:

«ئەنجامیکی ڕاستەوخۆی ئەمە ئەوەیە کە مرۆڤی لەبەرامبەر بەرهەمەیدا لە ئاقار کارەکەیدا، لە بەرامبەر چالاکی ژیانیدا... نامۆ و بیانی دەبێت، ئەمەش بریتییە لە نامۆیی مرۆڤ لە بەرامبەر مرۆڤدا...».(١٣)

ئەم جۆرە کەلەبەرەی نێوان بوون و جەوهەر و سروشتی مرۆڤ، کاری نامۆ بوو، وەک من لە مارکس گەیشتبم سەرچاوەی دوو دیاردەی ڕاستەقینەن:

یەکەم: دەوڵەمەندبوون و کەڵەکەبوونی سامان و پارە لەلایەک.

دووەم: پتـــر هەژاری و نەداری و دەست کـــورتی لە لایەکی ترەوە. بەواتایەکی تر جۆرە ناتەبایی و ناکۆییەک دەکەوێتەوە کە بەم جۆرەیە:

بەرهەم هێنانی شمەک و پتربوونی دارایی و سامان کە بەهۆی هێزی کارکردن و ئیش کردنەوە کەوتوونەتەوەو دەبنە ئامرازێکی بەهێز و توانا بۆ چەوساندنەوەی ئەو هێز و کەسانەی کە کاریان کردووە و ئەمەیان بەرهەم هێناوە.

بۆیە بەلای مـــارکـســـەوە زاڵبـــوون بەســـەر ڕێژیمی سەرمایەداری و لەناوبردنی شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری دەبێتەمایەی نەمان و بەلایەکداخستنی نامۆیی و بەمەش دەرفەت دەڕەخسێ مرۆڤ(١٤) لە بوونەکـــەی وا ڕۆڵی لە ژیان و لەپێـــوەندییـــە کۆمەڵایەتییەکاندا بەپێی جەوهەرەکەی بێت کە مرۆڤە نەک ئامرازە، ئامانج و مەبەستە نەک ڕێگایە لەوەی تا

ئێستا لەبارەی هەڵوێستی مارکس وتمان، دەردەکەوێ کە تەنانەت لە بواری ئابووریشدا نامۆبوونەکە چەند ڕوخسار و فۆرم و ناوەڕۆکێکی هەیە وەک!

– نامۆ بوونی مرۆڤ لە بەرامبەر بەرهەمی چالاکی و کارەکەیدا.

– نامۆیی مرۆڤ لە ئاقار چالاکی بەرهەمهێنانی خودی خۆی.

– نامۆیی مرۆڤ لە بەرامبەر سروشت و جەوهەری تایبەتی مرۆڤی خۆی.

– نامۆیی مرۆڤ لە ئاقار مرۆڤ خۆیدا.

ئەم ڕەوشەش بێگومان جۆرە هەست کردن بە بێ هێزی و بێ دەسەڵاتی ، بێزاریی، بڕوا لاواز بوون، کەمتەرخەمی، گۆشەگیری کۆمەڵایەتی، بڕوانەمان بە بەهاو ڕێو شوێن و بنەماکانی ئاکاری..تاد لێ دەکەوێتەوە.

٨- لەوەوە تا ئێستا وتمان دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە نامۆیی وەک دیاردەیەک سێ لایەن و چەند ڕەهەندێکی هەیە.

لایەنەکانی ئەمانەن:

– نامۆبوون لە شتێک (بۆ نموونە بەرامبەر بە سروشت و کۆمەڵ).

– نامۆبوون بەرامبەر بە کەسێک یان مرۆڤێکی تر.

– نامۆبوونی مرۆڤ لە خودو سروشت و جەوهەری خۆی.

ڕەهەندەکانی نامۆیی ئەگەرچی لە لایەنەکانی جیاناکرێنەوە، بەشێوەیەکی تر ئەگەر بشێ بڵێین پێوەندییەکی (دەستیاوی دیالیکتیکی) لەنێوان لایەن و ڕەهەندەکانی نامۆبووندا هەیە، بەو مانایە کە هەر یەکەیان چ لایەن و چ ڕەهەند سەربەخۆن و تایبەتمەندی خۆیانیان هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا توندوتۆڵ بەیەکەوە بەستراون و دەستبەرداری یەکتری نابن. ڕەهەندەکانی نامۆیی ئەمانەن:

– ڕەهەندی دەروونی کە بەشێوەیەکی تایبەتی لەلای ڕابەرانی فەلسەفەی ئیگزیستێنتیالیزمدا، لە بەرهەمە جۆر بەجۆرەکانیاندا دەبینرێ.

– ڕەهەندی ئایینی، لە تەوراتدا و ئینجا ئەوەی لەچوار ئینجیلی عیساییەکاندا لە بارەی ڕەب و بەرجەستەبوونی لە کەسایەتی عیسای مریەمدا وتراوە.

– ڕەهەندی سیاسی، بەتایبەتی لەلای هیگڵ کە بەرجەستە بوونی دوا قۆناخی پەرەسەندنی ئایدیا و گیانی ڕەها لە دەوڵەت و ڕێژیمی پرووسی Preuss سەردەمی خۆیدا بەدی کردووە.

– ڕەهەندی ئەنترۆپۆلۆجی و کۆمەڵایەتی لەلایەن فۆیەرباخ داکۆکی لێکراوە کە لافی لێداوە مرۆڤ ئایین و ڕەب و...تاد داهێناوە و دەستی لە تایبەتمەندی و خەسڵەتە جەوهەرییەکانی خۆی هەڵگرتووە و بە بوونەوەرێکی سەروو سروشتی بەخشیون.

– ڕەهەندی فەلسەفە کە لەلای هەرە زۆری ڕێبازی فەلسەفە و فەیلەسووفەکاندا دەبینرێ و دەکرێ نموونەی ئەشکەوتی ئەفلاتوون و تیۆری ئایدیا و بەسەرهاتەکەی نەفسی مرۆڤ لەم بوارەدا بهێنرێنە بەرچاو.

– ڕەهەندی ئابووری لەلای کارڵ مارکس کە توندوتۆڵ بە ناکۆکییەکانی Widerspruche نێو سیستەمی ئابووری و پەرەسەندنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵی مرۆڤەوە بەندە، ئەمەش بریتییە لە شەڕی دەستەویەخە و ناکۆکی نێوان هێزەکانی بەرهەمهێنان و پێوەندییەکانی بەرهەمهێنان کە بە خەباتی چینایەتیشەوە بەستراوەتەوە.

دامەزراندنی کۆمەڵێکی دوور لە نامۆیی بەوە دەبێ کە کۆمەڵێکی بێ ناکۆکی چینایەتی دابمەزرێنێ، بەواتایەکی تر، بنەڕەتەکانی کۆمەڵ و پێوەندییەکان دەبێ وەک بنەما لە ڕەگ و ڕیشەوە بگۆڕدرێن بۆ ئەوەی مرۆڤی ئازادو سەربەست بتوانێ نامۆیی لەناوبەرێت و وەک جەوهەرێکی ڕاستەقینەی ئازاد و ڕاستەقینە بەبێ هیچ دڵەڕاوکێیەک لە بوونی خۆی دڵنیابێت.

هیچ گومان لەوە ناکرێ کە هیگڵ و مارکس و بەوپەڕی تواناوە کێشە و دیاردەی نامۆییان شی کردۆتەوە و جۆرە چارەسەرێکی تایبەتیان، هەریەکە بەپێی باوەڕی خۆی و لەڕوانگەی تایبەتی خۆیەوە داوەتە دەست و خستۆتە بەرچاو، بەڵام وەک من تێی بگەم هەریەکە جۆرە نامۆییەکی شرۆڤە کردووە و چارەسەرێکی پڕ بە پێستی ئەم نامۆییەی پێشکەش کردووە، بەڵام نامۆیی لەخۆیدا وەک دیاردەیەکی تری شان بەشان و نێو دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی ژیان و کۆمەڵ تائێستا بە تەواوەتی هیچ بیرمەند و فەیلەسووف و سیاسییەک بەتەواوەتی بەلایدا نەچووە.

کۆششەکەی فۆیەرباخ کردوویەتی و هەوڵی مارکس کە داویەتی تەنیا بۆ لەناوبردنی دوو جۆر ڕەگەزی نامۆیی بووە کە لە چوارچێوەی ڕێژیم و سیستەمی دیاریکراودا

سەرهەڵدەدەن. گۆڕینی بیروبۆچوون و هەڵوێست بەرامبەر ئایینی مەسیحی و دۆگماکانی تەنیا هەر نامۆیی ئایینی لەناو دەبات نەک نامۆیی لەخۆیدا. گریمان! ڕێژیمی سەرمایەداری و پێوەندییە جۆر بەجۆرەکانی و سەرخان و ژێرخانەکەی کۆچ و کۆچباریان کردووە و نەمان! تەنیا هەر ئەو نامۆییە نامێنێ کە لە ڕێژیم و لایەنە ئابوورییەکانییەوە کەوتۆتەوە، خۆ ئەگەر ڕێژیمێکی تری ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی تر بێتە کایەوە، یان جێگای ئەوی تر بگرێتەوە ئەوا بە دڵنیاییەوە دەڵێم ئەویش جۆرە نامۆییەکی تر دروست دەکات کە لەگەڵ بنەما جۆربەجۆرەکانی خۆیدا بگونجێ، چونکە پرۆسەی پەرەسەندنی ژیان بە هەموو لایەنەکانییەوە ساخی کردۆتەوە کە نامۆیی وەک هەموو دیاردەکانی تری ژیانی کۆمەڵایەتی بەهیچ جۆرێک لە بوون و ژین جیاناکرێتەوە. تاوەکو مرۆڤ و ژیان هەبن نامۆییش هەردەبێ. ئەگەر هاتوو هەر دەوڵەمەندی هەبوو، هەژاری نەما، ئەگەر هاتوو هەر لەش ساخی هەبوو، نەخۆشی، نەما، ئەگەر بێتوو لەدایک بوون و پیر بوون هەبێ و مردن نەبێت، ئەوا نامۆییش نابێت، بەڵام هەموو ژیرێک باش دەزانێ کە ئەمانە گریمانەی بێ بنەما و بێ سەروشوێنن و هەموو هۆکارێک لەدنیادا بێ سێ و دوو کردن ئەنجامی خۆی هەیە کە لێیەوە دەکەوێتەوە. نامۆیی ئەنجامە نەک هۆکار، لەهیچ سەردەمێک و لە هیچ شوێنێکدا ئەنجام بەبێ هۆکار پەیدا نەبووە و نابێت هۆکاریش ناچارییانە و بەناچاری ئەنجامی بەدوادا دێت.

ئەگەر مارکس گازندەی هیگڵی بەوە کردبێ کە هیگڵ لەو باوەڕەدابوو نامۆیی نەخۆشی و دیاردەی نالەباری هوشیارییە و Bewustsein گوایە ئەم خۆنامۆبوونەی هۆش بەوە دەبێ لەناو ببردرێ، دەرک و پەی بەگیانی ڕەها و پرۆسەی پەرەسەندنەکە و پیادەبوونەکەی ببردرێ، گوایە وەک مارکس بۆی چووە نەک زانین و دەرک پێ بردن، بەڵکو تێکۆشان و خەباتی چینایەتی Klas-senkampf پرۆلیتاریا دەبێتە مایەی لەناوبردنی ئەم دیاردەی نامۆییە، چونکە ئەم چینە خۆی و تێکڕای کۆمەڵ ڕزگار دەکات و پێوەندییە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان لە بنەڕەتەوە دەگۆڕێ و هیچ جۆرە چەوساندنەوە و ڕووتاندنەوەی مرۆڤ لەلایەن مرۆڤەوە نامێنێ، ئەوا مارکس باسی دوو جۆرە نامۆیی کردووە، یەکێکیان سیاسی و ئەوی تریان ئابووری بووە، چارەسەرەکەی دووەمیان کە نامۆیی ئابوورییە دەگرێتەوە و پەی بەوەی هیگڵ نابات، چونکە هی هیگڵ لەناوەڕۆک و ڕوخساردا جیاوازە. بە باوەڕی من ئەگەر قسەکەی هیگڵ لەو توێکڵ و ڕوخسارە تەمومژاوییە میتافیزیکییە ڕزگار بکرێت، ڕاستە و بەتەواوەتی قۆناخی ئەم سەردەمەمان کە سەردەمی نامۆیی و هەست بە بیانی کردنە وەک ئەنجامێکی سنوور بەزاندن و گلۆبالیزیرۆنگ (جیهانگیری) دەپێکێ و دەگرێتەوە. ئەم نامۆییەی ئەم سەردەمە پتر لە هۆکارێکی هەیە و سنووری پێوەندی ئابووری و کۆمەڵایەتی نێوکۆمەڵ و نەتەوەی بەزاندووە و دەبەزێنێ! بە تەنیا هۆکارێک نەکەوتۆتەوە و بە ئاسانی لەناو ناچێت!

سەرچاوە:

1- Die Bibel. Elberfelder Uebersetzung. R. Brockhaus Verlag Wuppertal. q. Auflage 2003. Ersterteil Das Alte Testament. Das erste Buch Mose (Genesis) 3: 21.

– تەورات. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بروکهاوس ڤوپەرتال چاپی نۆیەم– ٢٠٠٣. سفری پەیدابوون ٣: ٢١. بە ئەڵمانی.

2- Heinz- Horst Schrey., Entfremdung und Versohnung: Grundbegriff moder nen Selbst ber staendnisses. In: Schrey (Hrsq): Entfremdung. W B G. Darmstadt 1975. S. 220ff.

3- Husserl, E., Formale und trams Zendentale Logik. 2.Auflage. Tuebingen 1981. S.4-5.

4- Oieserman, Theo dor. I., Die Entfremdung als historische Kategorie. Dietz Verlag Berlin (Ost) 1963. S.117- 118.

5- Sartre, J.P, Das Sein und das Nichts. Hamburg 1962. S. 687-688.

6- Petrovis, Gajo., Gibtes noch Entfremdung in Sozialis tischen Syste men?

In: Heinz- Horst Schery (Hersg)., Entfremdung. WBG Darmstadt 1975. S.266ff.
7- Hegel, G.W.F., Phaeno menologie des Gristes. In: 22 Bde. Hamburg 1968.
8- Cornu, Auguste von., Die Idee der Entfremdung bei Hegel, Feuerbach und Marx. In: H-H, Schery (Hrsy)., Entfremdung. WBG. Darmstadt. 1975. S.45ff.
9- Feuerbach, Ludwig., Vorlaeufige Thesen Zur Reform der Philo sophie (1842) In: KLeine Schriften. Theorie. I. Suhrkamp Verlag. 1966. S. 125ff.
ئەم شاکارەی فۆیەرباخ کراوە بە کوردی بڕیاروایە بەڕێوەبەرایەتی گۆڤاری ڕامان- هەولێر ئەرکی چاپ و بڵاوکردنەوەی بگرێتە ئەستۆ:
10- Israel, Joachim., Der Begriff Entfremduung. rowohlts enzyklo paedie. Hamburg 1985. S. 49ff.
11- Marx Karl, Okonomisch- Philosophische Manuskripte (1844). In: Marx- Engels Ergarnzungsband. Erster Teil. Dietz Verlag Berlin (Ost) 1968. S. 511ff.
12- Marx,k., Ebenda. S 516.
هەروەها سوود لەم دوو لێکۆڵینەوە زانستیانە لە بارەی مارکسەوە وەرگیراوە:
- Pleger, Wolfgang. H., Linksheglianismus- Existenzphilosophie- Karl Marx. S. 177- 178.ff. In: Fellmann, Ferdinand (Hrsg). Geschichte der Philosophie im 19. Jahr hundert. rororo 1996.
- Roed, Wolfgang., Karl Marx und Fridrich Engels S. 229 ff. In: Roed, W., (Hrsg) Geschichte der Philosophie. Bd x. Munchen 1989.
13- Marx, Karl, Ebenda. 517- 518.
14- Israel, J., Ebenda. S.20.ff.